
Různé

In memoriam Dereka Parfita

Dne 1. 1. 2017 nečekaně zemřel britský filosof Derek Parfit, který bývá považován za jednoho z nejdůležitějších normativních etiků od poloviny minulého století. V centru jeho zkoumání stály vždy lidské bytosti a jejich přirozenost, hodnoty, důvody k jednání a pojmy normativity a racionality. Své normativní koncepce často stavěl na sofistikovaných metafyzických teoriích a na poli hodnot zastával non-naturalistickou a objektivistickou formu kognitivismu.

Parfit se narodil v roce 1942 v čínském městě Čcheng-tu. Oba jeho rodiče byli lékaři, kteří v Číně pracovali pro misijní nemocnice. Krátce po Parfitově narození se vrátili do Británie a usadili se v Oxfordu. Parfit získal prestižní vzdělání nejprve na Etonu a později v Oxfordu, kde původně studoval historii. Po studiích získal stipendium Harkness Fellowship a léta 1964–1965 strávil na kolumbijské a harvardské univerzitě v USA. Po svém návratu do Británie zastával významné postavení na oxfordské All Souls College, která mu umožnila neomezené studium bez povinnosti učit. Parfit se tak mohl po dobu mnoha let soustředit prakticky pouze na výzkum, tentokrát již zaměřený filosoficky. Přesto nepublikoval mnoho prací. Výsledkem jeho dlouholetého výzkumu jsou s určitým podstatným upřesněním jen dvě knihy a několik článků.

Ono důležité upřesnění spočívá v tom, že Parfitovy knihy měly hluboký dopad na filosofickou komunitu a diskusi o tématech, kterým byly věnovány. Parfitovo dílo stimulovalo obrovské množství reakcí a polemik, ať už pozitivních, nebo kritických.

V krátké vzpomínce není možné opsat a zhodnotit všechny Parfitovy myšlenky. Pokusím se připomenout jen některé základní momenty obou knih.

V knize *Reasons and Persons*¹ z roku 1984 se Parfit zabýval etickými otázkami, k nimž přistupoval z normativního hlediska. Tím mimo jiné přispěl k oživení zájmu o substantivní etické otázky, které byly od počátku 20. století v etice upozadřovány ve prospěch analýzy sémantiky a logiky morálních soudů. Parfit se v této knize soustřeďuje zejména na otázky racionality a morality lidského jednání, přičemž podrobuje kritice některé tradiční etické koncepce. Nejzřetelnějším terčem se mu stává tzv. egoistická teorie racionality (*Self-Interest Theory of Rationality*). Ta podle jeho názoru dominovala v západní civilizaci přes dva tisíce let – a stojí na tvrzení, že pro každého člověka má být nejdůležitějším motivem jeho jednání to, aby se mu v životě co nejlépe dařilo.

1 Parfit, D., *Reasons and Persons*. Oxford, Oxford University Press 1984.

Parfit ukazuje, že tato teorie je nepřímou rozporuplná (indirectly self-defeating) v tom smyslu, že za určitých okolností doporučuje jednání, které není pro daného jedince nejlepší. My se však podíváme na tuto teorii z jiného úhlu, ovšem až po té, co stručně osvětlím Parfitovu teorii osobní identity, kterou předkládá ve třetí části knihy *Reasons and Persons*.

Teorie osobní identity si klade řadu otázek vztahujících se k lidské přirozenosti. Jednou z nejdůležitějších je otázka, jak lidská bytost trvá v čase. Od dob J. Locka je v západní filosofii nejvlivnější tzv. psychologická teorie, podle které je pro trvání jedné a téže osoby postačující a nutné, aby existoval nepřerušovaný řetězec mentálních stavů, skládající se z přesvědčení, přání, emocí, záměrů či vzpomínek. Jakmile takový řetězec vznikne, vzniká osoba, jakmile zanikne, osoba zaniká s ním. Ve třetí části své knihy Parfit ukazuje, že tato teorie je neudržitelná. Na řadě zajímavých myšlenkových experimentů dokazuje, že psychologická kontinuita, jak bývá výše uvedený řetězec nazýván, osobní identitu definovat nemůže. Potíž je v tom, že identita může platit jen mezi objektem a jím samým (případně jím samým v jiném časovém okamžiku), ale psychologická kontinuita by mohla přetrvávat také mezi jedním objektem a více různými objekty v jiných časových okamžicích. Nejdiskutovanějším příkladem, který tuto tezi dokazuje, je tzv. dvojité transplantace mozku neboli rozdělení osoby.

Představme si člověka, kterému lékaři vyjmou z lebky mozek, oddělí od sebe hemisféry a každou z nich napojí na mozko-

vý kmen v lebce jiného těla. Na první pohled se zdá, že kdyby taková operace byla možná, operovaný jedinec by ji přežil, protože člověk by s největší pravděpodobností přežil transplantaci celého mozku (mimořádně, v současné době se uvažuje o možnosti transplantace lidské hlavy) – a také dokáže přežít jen s polovinou mozku, jak dokazují některé těžké případy mozkové mrtvice. Potíž je v tom, že by se v takovém případě tento člověk rozdvojl – po operaci by zde byly dvě osoby, které by byly psychologicky kontinuální s původní osobou. Která z nich by si mohla nárokovat identitu s osobou původní? Na první pohled žádná. Pro obě svědčí naprosto stejná fakta, ale logika identity neumožňuje, aby jedna věc (osoba před operací) byla identická se dvěma věcmi (osobami po operaci). Podle Parfita zde otázku identity nelze rozhodnout, je jednoduše neurčitá. Z toho důvodu nelze použít kritérium psychologické kontinuity k definici osobní identity, a psychologická teorie tedy selhává.

V této souvislosti Parfit nicméně přichází s průlomovou myšlenkou, totiž že ono selhání vlastně vůbec nevádí, neboť definici osobní identity prakticky k ničemu nepotřebujeme. Konkrétně ji nepotřebujeme k tomu, abychom odpověděli na otázku, jaký postoj má daná osoba zaujmout k perspektivě vlastního rozdělení. Otázka, zda jej přežije (zda bude její identita zachována), či ne, je totiž jen verbální. To, na čem nám při přežití normálně záleží (tedy aby byly zachovány naše vzpomínky, intence, plány a abychom mohli tyto plány realizovat), dvojí transplantace totiž v podstatě zachová. Obě osoby po transplan-

taci budou mít stejné mentální stavy jako osoba původní. Dvojí transplantace rozhodně nebude taková jako smrt, která člověku to vše nenávratně vezme. Tato teze, podle které na identitě při přežití nezáleží, je nejdůležitějším bodem Parfitovy metafyzické teorie osobní identity. Je to také teze, která má v kombinaci s dalšími tvrzeními rozsáhlé implikace pro teorie racionality a morality.

Parfit totiž dovozuje, že to, na čem nám ve skutečnosti každodenně záleží, je zachování dvou druhů kontinuity. Psychologickou kontinuitu jsem vymezil výše. Pak je zde ovšem ještě jeden silnější typ – psychologická spojitost. Jde nikoli o zřetězení mentálních stavů, ale o nepřerušené trvání konkrétních mentálních vazeb. Pro ilustraci uvažme život filosofa R. Nozicka, který se během několika let transformoval ze socialisty na libertariána. Socialistické myšlení charakterizuje celá řada přesvědčení, přání a plánů. V Nozickově životě byly tyto konkrétní mentální stavy přítomny po nějakou dobu, ale pak byly nahrazeny souborem zcela jiných mentálních stavů. Tento vývoj lze Parfitovou terminologií popsat tak, že byla přerušena psychologická spojitost, ale zůstala zachována psychologická kontinuita – řetězec mentálních stavů byl dozajista nepřerušen. Parfit obě kontinuity nazývá relace R a tvrdí, že to, na čem nám záleží při přežití, ale i v každodenním bytí, není zachování identity, ale relace R.

A nyní se můžeme vrátit k egoistické teorii racionality. Ta je totiž postavena na přesvědčení, že racionalita našeho jednání je determinována představou,

že v životě je důležitá identita. Proto tato teorie vznáší časově neutrální požadavky, zejména ten, abychom nezanedbávali naše vzdálená budoucí já pro prospěch já současného. Koneckonců bytost v mém těle bude za dvacet let stejně tak já jako bytost, která bude mé tělo obývat zítra, a proto bychom z hlediska racionality měli brát na obě stejný ohled. Tak lze z hlediska egoistické teorie racionality kritizovat například člověka, který přijme skvěle placené zaměstnání, které mu však z dlouhodobého hlediska poškodí zdraví, jako iracionálního.

Pokud však přijmeme, že důležitá není identita, ale relace R, pak se musí náš vztah k našim budoucím já proměnit. Jak jsme viděli na příkladu Nozicka, budoucí já totiž může být navzdory psychologické kontinuitě od současného já poměrně dost odlišné (psychologicky nespojitě). Bude se méně podobat současnému já a více připomínat jiné osoby. To by měla reflektovat také naše teorie racionality, a neměla by tedy jako iracionální odsuzovat jednání, které nebude brát zřetel na blahobyt vzdáleného budoucího já. Je-li toto já spíše někým jiným než mnou, pak mé ohledy vůči němu nespádají do sféry racionality, ale morality. Jednání člověka, který přijme lukrativní, ale dlouhodobě nezdravé zaměstnání, bychom tedy neměli považovat za iracionální, ale za nemorální.

To je jen jeden z příkladů, jak se změní náš pohled na etiku, když přijmeme Parfitovu koncepci osobní identity. Podobných implikací je ovšem celá řada a není možné zde zmapovat všechny. Obecně lze však říci následující: Z Par-

fitovy teorie plyne, že identita lidských osob je mnohem méně důležitá (nebo hluboká, jak říká sám Parfit), než jsme si dosud mysleli. Jednotliví lidé jsou mnohem méně oddělení, hranice mezi nimi jsou méně ostré a na jejich individualitě záleží mnohem méně, než jsme předpokládali. Z toho vyplývá, že naše etika by také měla být méně osobní. Mělo by méně záležet na tom, které konkrétní bytosti žijí v blahobytu, a více na tom, aby byl blahobyt celkově co největší.

Kromě metafyzicky osobní identity a pojmů racionality a morality se Parfit v díle *Reasons and Persons* věnuje také otázce, jaké jsou naše povinnosti vůči budoucím generacím. Zde se proslavil dvěma argumenty, které ilustrují zajímavý jev: problémy, pro které existují rozumná a přijatelná řešení, pokud zvažujeme pouze populace, které existují aktuálně, se markantně komplikují, pokud začneme zvažovat také generace budoucí. První argument se týká závěru, ke kterému jsme dospěli v předchozím odstavci. Pokud záleží na celkovém množství blahobytu, a nikoli na identitě bytostí, které jej budou prožívat, pak bychom měli usilovat o svět, ve kterém bude pokud možno co největší množství lidí, kteří budou žít těsně nad hranicí života, jenž ještě stojí za to, protože v součtu by mohl takový svět dávat mnohem větší celkové množství blahobytu než svět s omezenou populací velmi šťastných bytostí. Parfit nazývá tento důsledek *odpudivým závěrem* (*Repugnant Conclusion*), ale poukazuje na to, že jej nelze vyřešit odklonem od teorie prosazující maximalizaci blahobytu a příklonem k teorii hlásající

naši povinnost zvyšovat průměrný blahobyt.

Druhý problém populační etiky, který Parfit identifikoval, je tzv. *problém ne-identity* (*Non-Identity Problem*). Ten opět komplikuje naše představy o tom, za jakých okolností můžeme tvrdit, že některé naše činy jsou z morálního hlediska nesprávné. Pokud uvažujeme pouze současné populace, pak lze odsoudit nemorální činy z toho důvodu, že některým existujícím bytostem způsobí újmu. Tato představa však není přijatelná, pokud začneme zvažovat činy, které ovlivní také budoucí generace, jako je například znečištění životního prostředí. Kromě toho, že tyto činy ovlivní blahobyt jedinců, kteří budou v budoucnosti žít, tak prokazatelně také umožní, aby tyto jedinci vůbec přišli na svět. Existence každého konkrétního jedince je totiž umožněna shodou velmi konkrétních okolností a my každým svým činem tyto okolnosti vytváříme. Každým činem tak vybíráme, které bytosti budou v příštích generacích existovat. Z toho však plyne, že i činy, které jsou vůči budoucím generacím bezohledné, prospívají konkrétním jedincům, kteří díky nim vzniknou, a ti si jen těžko mohou stěžovat na újmu, která na nich byla napáchána: pokud se my dnes rozhodneme pro činy ohleduplné k budoucím generacím, ti jedinci vůbec nebudou existovat. Tak se nastoluje obtížná otázka pro všechny, kteří se stejně jako Parfit domnívají, že blahobyt budoucích generací je důležitý a že na tom, jak se my dnes zachováme, hluboce záleží, totiž otázka, proč vůbec potřeby budoucích generací brát

na zřetel. Bohužel Parfit ve své knize nenalézá optimální odpověď ani na odpudivý závěr, ani na problém ne-identity. Přesto otázky, které nastolil, odstartovaly širokou a plodnou debatu, která trvá dodnes.

Věnujme se nyní v krátkosti Parfitovu vrcholnému dílu, které vyšlo v roce 2011 s neméně velkým dopadem na filosofickou komunitu. Dílo nese název *On What Matters*,² který prozrazuje, že i zde se autor zabývá otázkou, která stála v centru jeho první knihy, totiž otázkou, na čem ve skutečnosti opravdu záleží, jaké jsou legitimní důvody našeho jednání, jaké jsou ideální normy našeho jednání a jaké hodnoty bychom měli zastávat. Dílo se skládá ze dvou obsáhlých svazků, čítajících dohromady přibližně 1400 stran. Rukopis cirkuloval filosofickou komunitou dlouho před svým oficiálním vydáním, což se mimo jiné projevilo také tím, že celá polovina druhého svazku je věnována komentářům čtyř filosofů k normativní teorii, kterou Parfit v prvním svazku buduje, a jeho odpovědím. Poslední část druhého svazku tvoří relativně samostatné pojednání z oblasti metaetiky, takže někteří komentátoři považují *On What Matters* za soubor několika nezávislých děl, které Parfit, kdo ví proč, vydal pod stejným titulem.

Na rozdíl od první knihy zde Parfit zohledňuje a kriticky analyzuje dílo I. Kanta, kterému se do té doby ve svém badatelském zájmu vyhýbal. Stejně tak se věnuje teorii společenské smlouvy,

reprezentované zejména dílem současného amerického filosofa Tima Scanlona, a konsekvenencialismu pravidel. Dospívá k poznatku, že přestože jsou tradičně tyto normativní teorie v příkrém rozporu, jejich nejpřijatelnější varianty ve skutečnosti tvrdí něco velmi podobného a lze je syntetizovat do jedné normativní teorie. (Kniha měla původně nést název *Zdolávání hory* (*Climbing the Mountain*), což odkazuje k přesvědčení, že všechny tři soupeřící teorie se snaží zdolat tutéž horu, ale každá to dělá z jiné strany.) Parfit nazývá svou syntézu těchto teorií *Triple Theory*. Její základní normou je, že čin je nemorální tehdy a jen tehdy, pokud jej zakazuje některý princip, který a) patří mezi principy, z jejichž univerzální platnosti by vyplývaly nejlepší důsledky, b) patří mezi principy, jejichž univerzální platnost by mohl každý člověk racionálně chtít, a c) je principem, který by nikdo nemohl rozumně odmítnout.

Nakonec se pozastavíme ještě u Parfitovy metaetické teorie a jeho dalších filosofických přesvědčení, která stručně mapuje Parfitův profil na *Phil Papers*.³ Z něj můžeme vyčíst několik zajímavých charakteristik. V otázce existence vnějšího světa se Parfit klasifikoval jako neskeptický realista a na poli vědy jako vědecký realista. V otázce víry se hlásil k ateismu. Ve filosofii myslí odmítal fyzikalismus. Na metafilosofické rovině, kde se řeší, zda je možné podat úplný popis světa pouze odkazem na přirozené (tedy kauzální) jevy, zastá-

2 Parfit, D., *On What Matters*. Oxford, Oxford University Press 2011.

3 Dostupné na: <https://philpapers.org/profile/10297/myview.html>; [cit. 16. 1. 2017].

val non-naturalismus. Zajímavý je jeho názor na spor platonismu a nominalismu. Odmítá obojí a tvrdí: „Domnívám se, že nic nemůže být pravdivější než pravdy aritmetiky. Ale tyto pravdy nemají žádné ontologické implikace. Jsem nemetafyzický kognitivist a ohledně aritmetiky, normativních pravd a dalších několika oblastí našeho myšlení. Tyto pravdy se týkají entit a vlastností, které nemají žádný ontologický status. Čísla nejsou například ani skutečná, ani neskutečná, ani aktuální, ani pouze možná. I kdyby nic neexistovalo v ontologickém smyslu, stále by existovaly tyto pravdy a abstraktní objekty v neontologickém smyslu.“⁴

V tomto citátu se nám odhaluje povaha Parfitovy metaetické teorie, kterou rozvíjí v *On What Matters*. Jde o kognitivismus, tedy tezi, že naše morální soudy vyjadřují přesvědčení, která mohou být pravdivá. Zároveň jde o non-naturalismus, podle kterého nejsou pravditeli našich morálních soudů žádná přirozená fakta o nás lidech ani o vnějším světě. Důvody pro jednání jsou podle Parfity objektivní, protože jsou dány objekty vnějšího světa a jsou nezávislé na našich vlastních přáních a preferencích. Nejsou ale ztotožnitelné s vlastnostmi objektů vnějšího světa – jsou nezávislé i na nich. Poznáváme je schopností, která je podobná naší schopnosti poznávat matematické pravdy. Normativita je podle Parfity neredukovatelný fenomén.

Z knihy *On What Matters* to byla pravděpodobně právě Parfitova metaetická teorie, která vyvolala nejprud-

ší reakce filosofické komunity.⁵ V době, kdy psychologické a kognitivně-vědecké žurnály pravidelně přináší poznatky o tom, jak je naše morální souzení a jednání ovlivňováno motivy, které často unikají naší pozornosti, jak jsme jako morální činitelé zmítáni emocemi a jak náš rozum jen bezmocně přihlíží tomu, co naše tělo dělá za nás, je jen obtížné věřit, že skutečné důvody našeho jednání a normy na nich stojící se těchto vlivů vůbec netýkají a jsou nahlédnutelné pouze čistým rozumem či intuicí. Nicméně přesně to je poselstvím Parfitovy metaetiky. Mám za to, že jen pozorný čtenář, který je odhodlán kriticky posoudit hloubku a šířku Parfitovy argumentace, může zhodnotit, zda jeho myšlení představuje velkou výzvu pro naturalistické výzkumy morálky, nebo zda jde o velký omyl.

Parfit ve své druhé knize opakovaně zmiňuje, že pokud se ukáže, že etické normy nejsou objektivní, jeho život bude promarněn. Mám však za to, že zde se Parfit skutečně mýlí. Z ohlasů na jeho dílo, z množství prací a šíře výzkumu, které jeho práce stimulovaly, je zřejmé, že ať už se jeho koncepce ukáže jako nosná, nebo ne, Parfit vždy bude na poli etiky patřit mezi nejvýznamnější filozofy na přelomu milénia.

Radim Bělohrad

4 Tamtéž.

5 Viz např. recenze Simona Blackburna, jež je dostupná na: <http://www2.phil.cam.ac.uk/~swb24/reviews/Parfitfinal.htm>; [cit. 16. 1. 2017].